

УДК 316.6:058.862

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ІНТЕГРАЦІЇ У СУСПІЛЬСТВО ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

В.В. Кузьмін

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи,
Запорізький національний технічний університет
email: Kuzmin2v@gmail.com

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ ИНТЕГРАЦИИ В ОБЩЕСТВО ДЕТЕЙ-СИРОТ И ДЕТЕЙ, ЛИШЕННЫХ РОДИТЕЛЬСКОЙ ОПЕКИ: СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В.В. Кузьмин

кандидат социологических наук, доцент,
доцент кафедры социальной работы,
Запорожский национальный технический университет

THEORETICAL ANALYSIS OF PROBLEM OF INTEGRATION INTO SOCIETY OF CHILDREN-ORPHANS AND CHILDREN DEPRIVED OF PARENTAL CARE: SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECT

V.V. Kuzmin

Ph.D in Sociology, associate professor,
associate professor of social work,
Zaporizhzhia National Technical University

В статті запропоновано концепт соціальної групи сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; детерміновано наслідки сирітства з точки зору різних наук, у т.ч. й фокусі психології; проаналізовано та типологізовано основні проблеми інтеграції у суспільство дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та осіб з їх числа; визначено досвід вітчизняної та зарубіжної наукової думки щодо дослідження проблем інтеграції у суспільство сиріт тощо.

Ключові слова: соціальна група; сирота; заклади перебування та освіти; інтеграція.

В статье предложен концепт социальной группы сирот и детей, лишенных родительской опеки; определены последствия сиротства с точки зрения различных наук, в т.ч. и фокусе психологии; проанализированы и классифицированы основные проблемы интеграции в общество детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки и лиц из их числа; изучен опыт отечественной и зарубежной научной мысли по исследованию проблем интеграции в общество сирот и тому подобное.

Ключевые слова: социальная группа; сирота; места пребывания и образования; интеграция.

The article suggests the concept of a social group of orphans and children deprived of parental care; deterministically the consequences of orphanhood from the perspective of different sciences, including and the focus of psychology; analyzed and classified the main problems of integration into society orphans and children deprived of parental care and those of their number; defined experience of domestic and foreign scientific thought on research of problems of integration into society of orphans and etc.

Keywords: social group; an orphan; place of stay and education, integration.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Серед безлічі гострих соціально-психологічних проблем сучасності інтеграція дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в суспільство є чи не найбільш складною та наболілою. Дана проблема знаходить своє відображення на сторінках преси, у випусках новин, її постійно обговорюють в органах державної влади та місцевого самоврядування різного рівня. Проте саме сирітство, як соціально-психологічний феномен, з'явилося не сьогодні, воно існувало і, ймовірно, буде існувати завжди. Нажаль, кількість дітей-сиріт та дітей позбавленого батьківського піклування в останні десятиліття неухильно зростає у зв'язку з військовими діями на сході нашої країни, економічною неоднорідністю та розшаруванням суспільства, появою значної кількості біженців, збільшенням числа батьків, що мають маргінальні асоціальні прояви поведінки, формуванням прошарку «професійних» жебраків, які використовують дітей у якості «інструменту» наживи тощо. Отже, сучасна соціально-економічна та військово-політична ситуація в Україні призводить до поширення феномену сирітства.

Станом на 1 січня 2016 року в Україні зареєстровано 73 182 дітей зі статусами дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, при цьому біля 75% з них є соціальними сиротами [10, с.65]. Багатолітня практична соціально-психологічна робота автора статті у профспілковій організації студентів, аспірантів та докторантів Запорізького національного технічного університету (м. Запоріжжя) свідчить, що значна частина дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування має подвійні, а інколи і потрійні пільгові статуси, наприклад коли особа є сиротою і інвалідом одночасно, інвалідом і постраждалим в наслідок аварії на ЧАЕС тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками дослідження проблем сирітства відбувається у напрямку соціальної та соціально-психологічної адаптації в таких закладах перебування як загальноосвітні школи-інтернати (Шкуркіна В.М., Артемчук І.В., Пушкар В.А., Хлебцевич К.В., Стратюк О.А., Дорогіна О.В., Покась В.П., Аблятипов А.С., Кунгурцева Л.В.); дитячі будинки для дітей-сиріт (Комісарик М.І., Нечай С.П., Пеша І.В., Соловей М.О.); дитячі будинки сімейного типу (Карпенко О.І., Москалюк В.Ю., Голубева І.Є., Черновалюк Ю.Ю.); в умовах реабілітаційного центру (Коношенко С.В.); загальноосвітніх навчальних закладах для дітей-сиріт (Куторжевська Л.І., Плугатор І.Б., Гладченко І.В.); сімейних формах виховання (Ченбай І.В.); прийомного батьківства (Бевз Г.М.); притулків і сирітських будинків (Заєць С.С., Кальченко Л.В., Голиш Л.Г.) тощо. Значний внесок у дослідження життєдіяльності сиріт внесли Волинець Л.С., Комарова Н.М., Балакірева О.М., Зайцева З.Л., Капська А.Й., Пеша І.В., Коваленко О.О. та ін. Вищезазначене залишає нам місце для наукового дослідження проблем інтеграції у суспільство цієї ж соціальної групи в умовах сучасної психологічної науки.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз проблем інтеграції у суспільство дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Цілі статті та постановка завдань. Дослідження визначеної вище мети порушує перед нами наступне коло завдань: запропонувати концепт соціальної групи сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; детермінувати наслідки сирітства з точки зору різних наук, у т.ч. й фокусі психології; проаналізувати та типологізувати основні проблеми інтеграції у суспільство дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та осіб з їх числа.

Виклад основного матеріалу дослідження та обґрунтування отриманих наукових результатів. В загальному випадку сирітство як соціально-психологічний феномен існує з часів зародження суспільства та залишається й на сьогодні актуальною проблемою. У різні часи

військові дії, епідемічні захворювання, стихійні події та інші причини призводили до фізичної загибелі біологічних батьків, унаслідок чого діти ставали біологічними сиротами. Одним із різновидів групи сиріт можна запропонувати соціальну спільність дітей, позбавлених батьківського піклування, – це діти які в ряді публікацій іменуються як соціальні сироти. Тобто це діти, які стали сиротами при живих батьках, котрі мали девіантну поведінку, що призвело до нормативно-правового позбавлення їх батьківських прав по відношенню до своїх неповнолітніх дітей; відібранням дітей у таких батьків без позбавлення відповідних батьківських прав; визнанням батька та матері (або одного з батьків) безвісно пропавшими, відсутніми чи недієздатними у т.ч. через хворобу; оголошенням їх померлими у відповідному порядку; перебуванням в місцях позбавлення волі за кримінально-карану діяльність або перебуванням їх під вартою на час слідством, розшуком їх органами поліції. Також до цієї спільності відносять дітей, від яких у свій час батьки відмовилися; діти, батьки яких не виконують своїх нормативних обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з знаходженням цих батьків на тимчасово окупованій території України або в зоні проведення АТО; безпритульні діти та діти-вулиці [1].

По великому рахунку діти-сироти та діти позбавлені батьківського піклування – це специфічна соціальна група як у педагогічній так і у психологічній площині, через те що ці діти позбавлені можливості виховання в родині батьків, зі своїми батьком та матір'ю, тобто діти, які мають негативний соціальний досвід, який зумовлює занижені стартові позиції цих дітей та зумовлює слабкий інтеграційний потенціал у подальшому. В нормальних умовах початковий інтеграційний чи адаптаційно-соціалізаційний потенціал дає батьківська сім'я: соціально-статусні можливості, сімейне виховання, стан здоров'я, належну освіту тощо. Форми виховання, які застосовуються до виховання та утримання – сімейні форми виховання (усиновлення, дитячі будинки сімейного типу, сім'ї опікунів та піклувальників) та інтернатні заклади, які істотно відрізняються один від одного за способом впливу на особистісні параметри осіб із сирітським дитинством.

При цьому триває пошук шляхів інтеграції дітей-сиріт у суспільство, успішної адаптації до нових соціально-економічних умов, що є притаманними нашому суспільству та є нагальною проблемою. Набуття здатності постійно адаптуватись, долати труднощі, знайти своє місце в житті є вирішальним фактором успішної інтеграції кожної особистості. У разі перебування у закладах інтернатної опіки у дітей виникають такі нервово-психічні симптомокомплекси, що є результатом систематичної дезадаптації та дезінтеграції.

Під інтеграційною здатністю розуміють здатність дитини пристосовуватися до умов соціального середовища без відчуття певного дискомфорту і без конфлікту з ним. Інтеграція і адаптація дітей-сиріт в суспільство уявляється нам як передумова активної життєдіяльності. В основному, в літературних джерелах інтеграція дітей-сиріт описується через поняття «інклюзія», «входження», «активне включення» тощо.

Сирітство можна розглядати з точки зору різних наук. З точки зору соціально-психологічної науки наслідком сирітства є функціонування і постійне відтворення соціальної групи дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, у т.ч. й за рахунок вторинного соціального сирітства. Відповідно, цікаво також встановити життєві практики батьків, що в кінцевому випадку стають передумовою надання соціального статусу їх дітям [9].

Феномени біологічного та соціального сирітства мають серйозні юридично-правові наслідки – у такий спосіб має місце порушення конституційних прав кожної дитини-сироти на виховання у сім'ї, батьківське піклування, що саме по собі є вагомим порушенням одного з фундаментальних прав кожної такої дитини, що проголошені міжнародною Конвенцією ООН під назвою «Про права дитини». Відповідно до цього функціонування відповідних суспільно-

важливих інститутів, повинно мати на меті створення інноваційних форм виховання, що матимуть можливість компенсувати батьківську турботу та опіку тощо.

Економічним наслідком феномену сирітства є зниження економічної активності частини групи сиріт, що можна виявити по відсутності мотивації цих осіб до праці й заробітку. Відповідно можна встановити, що фінансова підтримка частини сиріт упродовж їх «сирітського дитинства», фінансування робочих місць посадовців які здійснювали соціальний, соціально-психологічний супровід не завжди мають практичний сенс, а тому кошти державного бюджету витрачаються не цілком за призначенням.

Також можна вирізнити соціально-демографічний наслідок сирітства – з'являються проблеми із відтворенням соціальної структури суспільства, що в умовах малої дітонароджуваності сучасного українського суспільства постає достатньо актуальною проблемою. Існує достатня кількість наукових досліджень, які показують, що дітородні орієнтації сиріт, як носіїв специфічної соціальної групи є у більшості випадків досить стриманими [3, с.11].

Згідно з даними наукової громади, опублікованими в останні десятиліття, наводяться різні дані щодо інтеграційних стратегій випускників із різноманітних закладів, які мали сирітське дитинство, лівова частина випускників дитячих державних установ для цих осіб потрапляють на лаву підсудних, залишаються без домівок, здійснюють спробу суїциду [2; 5].

Аналіз соціологічної, психологічної, педагогічної, правової, медичної літератури показав, що проблема соціальної та психологічної адаптації, соціалізації дітей-сиріт в суспільстві та його соціальних інститутах розглядається багатьма як зарубіжними, так і вітчизняними вченими. Поодинокими є дослідження інтеграції (реінтеграції) сиріт до суспільства чи його окремих соціальних інститутів чи успішних соціальних груп. При цьому, під інтеграцією розглядається процес їх адаптації, приведення основних параметрів та характеристик дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у відповідність до вимог сучасного суспільства, у динамічно-рівноважний стан з новими умовами зовнішнього середовища.

Як загальноприйнято вважати, освіта вирівнює стартові можливості членів дискримінованих соціальних груп [6; 11], ми цілком погоджуємось із таким твердженням, оскільки з 2017 року знову діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування будуть мати можливість отримувати освіту на безкоштовних умовах у цілому спектрі середніх та вищих навчальних закладів. Останні декілька років умови вступу до вітчизняних ВНЗ містили не передбачали пільгового вступу сиріт, містили не зовсім конституційні положення щодо вступу сиріт у заклади бюджетної освіти, що сприяло їх сегрегації та часткової маргіналізації.

Сирітство так і залишається однією з найбільш важких соціально-психологічних проблем сучасного українського суспільства. Виховання поза родиною для будь-якої дитини унеможливує нормальний хід подій і особистісний розвиток, створюється підґрунтя виникнення соціокультурних бар'єрів, формує численні інтеграційні проблеми. У таких дітей формується викривлене розуміння економічної сторони життя. Діти-сироти та діти позбавлені батьківського піклування мають труднощі в комунікації там, де це зазвичай повинно будуватися вільно і довільно, особливо важко дається така комунікація дітям з інтернатних закладів. Негативним фактором перебування у інтернатних закладах є те, що їх вихованці інтернатних закладів перевантажені власним негативним соціальним досвідом, який здобули в наслідок проживання у біологічних сім'ях [7; 12].

Здійснення соціально-психологічної підтримки, як важливого напрямку супроводу, необхідно здійснювати використовуючи суб'єкт-суб'єктну взаємодію представників соціальної групи сиріт та співробітників відповідних закладів інфраструктури, що забезпечить змістовнішу

підтримку, через що сироти не будуть залишатись носіями ексклюзії, будуть менш стигматизованими і не буде з цього передумов для маргіналізації частини цього контингенту.

Підсумовуючи вищенаведене можна типологізувати основні проблеми інтеграції у суспільство дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та осіб з їх числа: соціально-психологічні, що ґрунтуються на складності входження в нове соціальне середовище, враховуючи особистісні риси характеру представників соціальної групи сиріт; освітні, що зумовлені низьким освітнім рівнем ще із часів навчання у різних освітніх закладах; житлово-побутові – зумовлені відсутністю власного житла або відсутністю перспектив отримати житло від держави, перебуваючи на спеціальному обліку; сімейно-побутові, що пов'язані із взаєминами з біологічними батьками (яких позбавлено батьківських прав тощо) чи іншими близькими родичами; соціально-економічні, які зумовлені відсутністю в осіб із сирітським минулим умінь самостійно заробляти гроші, навичок витратити та заощаджувати кошти, практичних навичок складання резюме, готовності до проходження співбесід із роботодавцем; стан здоров'я, адже більшість осіб із сирітським минулим потребує реабілітації в умовах стаціонарних закладів; культурно-дозвілєві, що спрямовані на організацію власного змістовного дозвілля та культурного відпочинку тощо [4, с.11; 8].

Висновки і перспективи подальшого дослідження. В статті запропоновано концепт соціальної групи сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відповідно запропоновано вважати проблемну групу в педагогічному та психологічному плані. Детерміновано наслідки сирітства з точки зору різних наук, у т.ч. й фокусі психології. Проаналізовано та типологізовано основні проблеми інтеграції у суспільство дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та осіб з їх числа: соціально-психологічні, освітні, житлово-побутові сімейно-побутові, соціально-економічні, стан здоров'я, культурно-дозвілєві. Перспективою подальшого дослідження проблем інтеграції у суспільство дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування можуть бути дослідження етапів та особливостей інтеграції сиріт у суспільство, психологічна рефлексія бар'єрів, чинників та критеріїв інтеграції сиріт; особливості інклюзивного соціально-психологічного супроводу сиріт у навчальних закладах різних типів та рівнів тощо.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [Електронний ресурс] / ВРУ // Закон від 13.01.2005 № 2342-IV редакція діє з 01.01.2017 – Режим доступу до ресурсу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T052342.html.
2. Знайти себе: життєві історії випускників інтернатів / Укр. ін-т соціальних досліджень. – К.: Укр. ін-т соц. досліджень, 2001. – 201 с.
3. Карелова О. Л. Социальные проблемы сиротства. Моделирование путей решения [Текст] / О. Л. Карелова // Управление социальными процессами в условиях модернизации России: теория и практика : материалы IX Афанасьевских чтений / под ред. проф. О. А. Уржа. – М. : РГСУ, 2011. – С. 214-217.
4. Кузьмін В.В. Соціалізація сиріт у вищих навчальних закладах України: соціотехнологічний аспект [Текст] : автореферат... канд. соціологічних наук, спец.: 22.00.04 - спеціальні та галузеві соціології / Кузьмін В. В. – Запоріжжя : Класичний приват. ун-т, 2013. – 20 с.
5. Мудрик А. В. Социализация человека [Текст] : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А. В. Мудрик. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Академия, 2006. – 304 с.
6. Новий курс: реформи в Україні. 2010-2015. Національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
7. Прихожан А. М. Психология сиротства [Текст] / А. М. Прихожан, Н. Н. Толстых. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2005. – 400 с.
8. Реалізація права дитини на виховання у сім'ї: державна тематична доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2008 року [Текст] / ред. кол.: Ю. О. Павленко та ін. – К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2009. – 209 с.
9. Слюсар Л. Демографічні витоки та наслідки проблеми соціального сирітства в сучасній Україні [Текст] / Л. Слюсар // Україна: аспекти праці. – 2010. – № 6. – С. 33-41.

10. Соціальний звіт за 2015 рік [Електронний ресурс] / Департамент стратегічного планування Мінсоцполітики України // Мінсоцполітики України. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=160211.

11. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави : національна доповідь [Текст] / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.

12. Шипицына Л. М. Психология детей-сирот [Текст] : учеб. пособ. / Л. М. Шипицына. – СПб. : СПб. ун-т, 2005. – 628 с.

References

1. The Law of Ukraine "About zabezpechennya organizatsiyno legal minds sotsialnogo Zahist ditey-sirit that ditey, pozbavlenih batkivskogo pikluvannya" [Electron resource] / ASU // Act od 13.01.2005 number 2342-IV redaktsiya die h 01/01/2017 - mode access to resource: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T052342.html.

2. Know yourself: zhittevi istorii vipuschnikiv internativ / Ukr. in-t sotsialnih doslidzhen. – K.: Ukr. in-t soc. doslidzhen, 2001. – 201 p.

3. Karelova O.L. Social problems of orphanhood. Simulation solutions [Text] / O.L.Karelova // Management of social processes in the conditions of modernization of Russia: Theory and Practice: Proceedings of IX Athanasian readings / edited. prof. O.A. Urzhatsya. – Moscow: Russian State Social University, 2011. – P. 214-217.

4. Kuzmin V.V. Sotsializatsiya sirit in vischih The Teaching mortgages Ukraine: sotsiotehnologichny aspect [Text]: the dissertation ... Candidate. sotsiologichnih Sciences, spec .: 22.00.04 – spetsialni that galuzevi sotsiologii / Kuzmin V.V. - Zaporizhzhya: Klasichny private. University Press, 2013. – 20 p.

5. Mudrik A.V. Socialization person [Text]: studies. allowance for students. Executive. Proc. institutions / A.V. Mudrik. – 2nd ed.. and ext. – Moscow: Academy, 2006. – 304 p.

6. Novi Course: Reforms in Ukraini. 2010-2015. Natsionalna dopovid / per zag. Ed. V.M. Geytsa [that in.]. – K. : NEC VNLU, 2010. – 232 p.

7. Prikhozhan M. Psychology abandonment [Text] / AM Parishioners and N.N.Tolstoy. – 2nd ed. – SPb.: Peter, 2005. – 400 p.

8. Realizatsiya right ditini on vihovannya in sim'i: Derzhavna tematicnost dopovid about the encampment in ditey Ukraini for pidsumkami 2008 roku [Text] / ed. Number .: Y.O. Pavlenko that in. – K: Keep. in-t sim'i problems that molodi, 2009. – 209 p.

9. Sliusar L. Demografichni round that naslidki problemi sotsialnogo siritstva in suchasniy Ukraini [Text] / L. Sliusar // Ukraine: aspects pratsi. – 2010. – № 6. – S. 33-41.

10. Sotsialny zvit for the Year 2015 [Electron resource] / Department strategichnogo planuvannya Minsotspolitiki Minsotspolitiki Ukraine // Ukraine. – 2016 – mode of access to the resource: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=160211.

11. Sotsialno-ekonomichny mill Ukraine: naslidki for people that powers: NATIONAL dopovid [Text] / per zag. Ed. V.M. Geytsa [that in.]. – K.: NEC VNLU, 2009. – 687 p.

12. Shipitsyna L.M. Psychology of orphans [Text]: studies. Collec. / L.M. Shipitsyna. – SPb. : Saint-Petersburg. University Press, 2005. – 628 p.

